

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

από τις ανασκαφές της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών (1884-1987)

Τα γλυπτά από την περιοχή του ναού του Πριινιά

«Το ύψωμα που υψώνεται με συμπαγείς και απότομες βραχώδεις πλαγιές και εκτείνεται προς τον Β με ένα αντέρεισμα που μοιάζει με πλώρη αρχαίου πολεμικού πλοίου». Με αυτά τα λόγια ο Luigi Pernier περιγράφει την Πατέλα του Πριινιά, που την ανέσκαψε την περίοδο ανάμεσα στο 1906 και το 1908. Τον συνοδεύει στο εγχείρημα ο Enrico Stefani, σχεδιαστής και συνεργάτης του Halbherr και του Pernier στις έρευνες στη Φαιστό και την Αγία Τριάδα.

Αν τον πρώτο χρόνο, το 1906, οι έρευνες επικεντρώνονται στην ανασκαφή του ελληνιστικού φρουριού στη νότια πλευρά, πέρα από μια σειρά τάφων σε διάφορα σημεία του υψιπέδου, είναι το 1907 το έτος της πιο εντυπωσιακής ανακάλυψης: πρόκειται για τη σειρά γλυπτών θραυσμάτων που ήλθαν στο φως έξω και μέσα σε ένα ορθογώνιο κτήριο με κεντρική εσχάρα, που ονομάστηκε από τον αρχαιολόγο ναός Α. Μια εκπληκτική ανακάλυψη, που θα απασχολήσει τα επόμενα χρόνια τον ανασκαφέα για την επεξεργασία μιας πρότασης ανασύνθεσης της ανωδομής του κτηρίου, η οποία θα αναπτυχθεί σίγουρα με τη βοήθεια του Enrico Stefani και της θεμελιώδους γραφικής τεκμηρίωσής του, και θα γίνει μία από τις σταθερές της ελληνικής αρχαιολογίας. Παρούσα ακόμη σήμερα στα διάφορα επιστημονικά εγχειρίδια, η ανασύνθεση του Pernier, όπως θα δούμε, έχει μακρά ιστορία αποτελούμενη, από τη μια πλευρά, από κριτικές και νέες προτάσεις, συχνά επεξεργασμένες από άλλους μελετητές χωρίς επιτόπια αυτοψία, και από την άλλη από τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις που συνδέονται με τις διάφορες λύσεις έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (και φυσικά με την ιστορία αυτού του Ιδρύματος).

Είναι 20 Ιουλίου του 1907 όταν, όπως σημειώνει ο Pernier, στο χωράφι των αδελφών Περιστέρη (σύμφωνα με την ακόμη σήμερα ισχύουσα διαίρεση των ιδιοκτησιών της Πατέλας) έρχονται στο φως σε έναν λάκκο ένα θραύσμα διακοσμημένο με έλικα χαραγμένη με διαβήτη και ένα δεύτερο θραύσμα στο οποίο σώζεται μαιάνδρος καθώς και τμήμα ανάγλυφου ιπέα. Από εκείνη τη στιγμή η έρευνα θα επικεντρωθεί σε αυτή τη ζώνη του πλατώματος και θα φέρει στο φως, τις επόμενες ημέρες, την κατασκευή

του ναού Α, πολυάριθμα θραύσματα γλυπτών και, ανάμεσα στο υλικό, ικανό τμήμα ενός μεγάλου πίθου που φέρει την περωτή πότνια.

Οι μεγάλες πλάκες με τους ιππείς, ογκώδεις και βαριές αν και σε θραύσματα, μεταφέρονται -όπως σημειώνει ο Stefani- στους ώμους σε φορείο στο χωριό που βρίσκεται κάτω από εδώ στις 3 και τις 4 Αυγούστου τοποθετούνται σε κιβώτια μαζί με άλλα θραύσματα γλυπτών και στέλνονται στο Μουσείο του Ηρακλείου όπου ακριβώς τότε οι Ιωσήφ Χατζιδάκης και Στέφανος Ξανθουδίδης διοργάνωναν την έκθεση. Στις 5 Αυγούστου ο Pernier καταγράφει την επίσκεψη του Γενικού Προξένου, που είχε πάει στο Ηράκλειο από τα Χανιά κατά πάσα πιθανότητα για να επαληθεύσει το μέγεθος της ανακάλυψης. Από τις 11 Αυγούστου, ο αρχαιολόγος αρχίζει να εργάζεται στο Μουσείο του Ηρακλείου για την αποκατάσταση των θραυσμάτων και από εδώ ξεκινάει η ιστορία μας.

Πριν να τη διηγηθούμε εν συντομία, πάντως, είναι σιόπιμο να παρουσιάσουμε τα κύρια θραύσματα γλυπτικής που ανακαλύφθηκαν στις ανασκαφές του Pernier που ήταν επικεντρωμένες στη ζώνη του κτηρίου και αμέσως έξω από αυτό. Πρόκειται για τέσσερις πλάκες, δύο με έναν ιππέα και δύο με δύο ιππείς σε χαμηλό ανάγλυφο, που ήλθαν στο φως αναποδογυρισμένες σε απόσταση 1,50 μ. περίπου μπροστά από την πρόσοψη του ναού και σε βάθος 30 εκ. περίπου από το επιφανειακό επίπεδο. Εκτός από τις πλάκες με τους ιππείς, ο Pernier βρήκε, σε διάφορα βάθη, τμήματα μίας καθιστής γυναικείας μορφής, θραύσματα από παραλληλεπίπεδη λιθόπλινθο που έφερε στη μία πλευρά ανάγλυφη γυναικεία μορφή και στην άλλη θεωρία ελαφιών που βόσκουν, άλλα θραύσματα με ανάγλυφες λέαινες, μικρά ανάγλυφα τμήματα με μέρη από γυναικείες μορφές που θα δούμε παρακάτω, καθώς και το πτερό μιας σφίγγας και κάποια θραύσματα ελίκων. Δεν βρέθηκαν όλα τα θραύσματα στο αρχικό σημείο που είχαν πέσει. Πρέπει πράγματι να θυμίσουμε ότι το σύνολο της συγκεκριμένης περιοχής γνώρισε επεμβάσεις που συνδέονται με τη φάση μετά την εγκατάλειψη του χώρου και ότι εύκολα κάποια θραύσματα μπορεί να είχαν μεταφερθεί έξω από τον ναό ή και το αντίθετο. Μερικά βρέθηκαν με το πέρασμα των χρόνων μακριά από τη ζώνη του ναού, όπως είναι η περίπτωση ενός θραύσματος πλάκας με ιππέα που έφερε στο φως ο Giovanni Rizza το 1969 κατά μήκος της νοτιοανατολικής παρυψής της Πατέλας. Πιο δύσκολο, αντίθετα, είναι να έχει συμβεί για τα μεγαλύτερα θραύσματα πλακών με τους ιππείς, που είναι δύσκολες στη μετακίνηση λόγω μεγέθους και βάρους. Αυτές οι παρατηρήσεις μας οδηγούν σήμερα σε μια κάποια σύνεση στο να συσχετίσουμε το σημείο εύρεσης διαφόρων θραυσμάτων με τη θέση εύρεσής τους στο κτήριο.

Η εργασία αποκατάστασης και εκτεταμένης συμπλήρωσης των ευρεθέντων θραυσμάτων οδήγησε τον Pernier στο να προτείνει, στον πρώτο τόμο του *Annuario della Scuola di Atene* του 1914, μία ανασύνθεση του γλυπτού συνόλου στην κατασκευή του κτηρίου, το οποίο απέδωσε ως μικρό ναό εν παραστάσι, με κεντρικό πεσό. Στην επίπεδη στέγη του κτηρίου, τοποθετεί δύο σφίγγες ως κεντρικά ακρωτήρια, βασιζόμενος στο θραύσμα του πετρού, και δύο πλευρικές έλικες. Στην πρόσοψη, διατρέχει η ζωφόρος των ιπέων, που ακολουπά σε μια ταινία διακοσμημένη με επάλληλες σειρές παταλόσχημων κοσμημάτων με ελικοειδείς απολήξεις, ενώ ως επίστεψη της θύρας ανάμεσα σε πρόναο και σηκό -που διακοσμείτο με κάθετο πλαίσιο που φέρει μαιάνδρο- ο μελετητής τοποθετεί ένα περίτεχνο επιστύλιο αποτελούμενο από μία λιθόπλινθο με ανάγλυφη διακόσμηση ελαφιών και πανθήρων, στις κάθετες εμπρόσθιες όψεις, και γυναικείες μορφές σε χαμηλό ανάγλυφο στην κάτω όψη. Στις γωνίες επάνω από αυτή τη λιθόπλινθο, ο Pernier τοποθετεί δύο ολόγλυφες καθιστές μορφές, σε κατατομή. Η περίτεχνη ανασύνθεση καθιστά αναπόφευκτη τη συμπλήρωση των τμημάτων που λείπουν, έτσι ώστε το μισό του μοναδικού επιστυλίου να είναι ένα σύγχρονο εκμαγείο, με εξαίρεση τα δύο μικρά θραύσματα στο καθιστό άγαλμα που θα μπορούσαν πάντως να είχαν διαφορετικό προορισμό. Ο Pernier δεν χρησιμοποιεί στην ανασύνθεση όλα τα θραύσματα που είχε βρει. Αφήνει κατά μέρος, πράγματι, εκείνα που δύσκολα θα έβρισκαν χώρο στη δική του πρόταση ανασύνθεσης: μερικά ανάγλυφα με τμήματα γυναικείων μορφών και μία γωνιαία λιθόπλινθο, στοιχείο αυτή η τελευταία αμφισβητούμενης ανάγνωσης ακόμη σήμερα. Όλη η εργασία του Pernier, που είχε στόχο την ανασύνθεση της αρχιτεκτονικής διακόσμησης του κτηρίου, χρησιμοποιεί πολύ τις γύψινες συμπληρώσεις και τα εκμαγεία της από το ίδιο υλικό, σύμφωνα με μια διαδικασία διαδεδομένη εκείνη την περίοδο. Εκμαγεία τμημάτων των γλυπτών του Πριλιά, το επιστύλιο με την καθιστή γυναικεία μορφή και μία πλάκα με ιπέα, θα φτάσουν έπειτα στο Μουσείο της Φλωρεντίας, αντίστοιχα το 1911 και το 1912.

Η ανασύνθεση που προτάθηκε από τον Pernier το 1914 υπήρξε αντικείμενο άμεσων συζητήσεων και κριτικής από την πλευρά σημαντικών ερευνητών όπως οι Karo και Weickert, που για να τους αντικρούσει ο Pernier απάντησε, το 1934, με ένα σύντομο άρθρο στο *American Journal of Archaeology*. Στη συνέχεια, άλλοι ερευνητές πρότειναν εναλλακτικές ανασυνθέσεις, είτε μετατρέποντας μόνον μερικά στοιχεία της κατασκευής, όπως στην περίπτωση της αποκατάστασης του Sandro Stucchi, στην οποία οι πιο εμφανείς διαφορές είναι η δίδροχη στέγη και οι πομπές των αντιθετικά κινούμενων ιπέων στην πρόσοψη, παντελώς υποθετική, είτε μεταμορφώνοντας και από την αρχιτεκτονική άποψη, την αποκατάσταση του Ιταλού μελετητή, όπως στην περίπτωση της πρότασης του Immo Beyer. Στην ανασύνθεση που προτάθηκε από τον Immo Beyer η λεγόμενη ζωφόρος των ιπέων τοποθετείται ως ζωφόρος με ορθοστάτες στη βάση της

μακράς βόρειας πλευράς του ναού, ενώ το επιστύλιο με τις καθιστές γυναικείες μορφές μετατοπίζεται στην πρόσοψη του κτηρίου στο κέντρο ενός είδους αετώματος που δημιουργείται από μια διρρηχτή στέχη. Στη βάση της πρόσοψης ανασυνθέτει μια σειρά ζώων που βαδίζουν, η παρουσία των οποίων πάντως γίνεται δύσκολα αποδεικτή με βάση την τεκμηρίωση που έχουμε στη διάθεσή μας.

Αν για τα θραύσματα που έχουν αποκατασταθεί στο επιστύλιο και για τις πλάκες με τους ιππείς η μελέτη του Beyer περιορίστηκε στην εξέτασή τους στην τακτοποίηση που προτείνει η μουσειακή έκθεση, για όλα τα άλλα ο μελετητής πραγματοποίησε μια αναθεώρηση και μια γραφική τεκμηρίωση χρήσιμες ακόμη σήμερα. Πράγματι τεκμηριώνει και εισαγάγει στην ανασύνθεσή του τα θραύσματα με τις ανάγλυφες γυναικείες μορφές που είχε αποκλείσει ο Pernier. Με την πάροδο του χρόνου, άλλοι ερευνητές, όπως οι Watrous και D'Acunto, πρότειναν κάποιες διορθώσεις ή διαφορετικές τοποθετήσεις των σημαντικότερων στοιχείων ξεκινώντας όμως πάντα από τις δύο βασικές ανασυνθέσεις, εκείνη του Pernier και εκείνη του Beyer που είναι πολύ διαφορετικές: ελληνικής μήτρας η πρώτη, επηρεασμένη από την Εγγύς Ανατολή η δεύτερη.

Ποικιλία παρουσιάζει και η ιστορία της έκθεσης των γλυπτών. Τα χρόνια μετά την ανακάλυψη, μια ανασύνθεση του επιστυλίου είχε εκτεθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, αγνοώντας εν μέρει την αποκατάσταση του Ιταλού ερευνητή ως προς τον αριθμό και τη διάταξη των ανάγλυφων ζώων, όπως φαίνεται σε αυτή τη φωτογραφία πριν από το 1934 (δηλαδή πριν από την κατασκευή του καινούριου Αρχαιολογικού Μουσείου). Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την τακτοποίηση του καινούριου Αρχαιολογικού Μουσείου, που κτίστηκε την περίοδο ανάμεσα στο 1937 και το 1940 και άνοιξε για το κοινό το 1952, η έκθεση των γλυπτών του Πρινιά τροποποιήθηκε με την αφαίρεση ενός ζώου ανά πλευρά και την υιοθέτηση ενός κενού χώρου στο κέντρο που αντιστοιχούσε -αν και όχι από την άποψη του μέτρου- στον πεσσό που υπέθετε ο Pernier ότι υπήρχε στη θύρα ανάμεσα στον σηκό και τον πρόναο. Η συγκεκριμένη αναπαράσταση παρουσιάστηκε ξανά στην πρόσφατη έκθεση του Μουσείου Ηρακλείου που είχε κλείσει για εργασίες αποκατάστασης το 2006 και άνοιξε πάλι τις θύρες του το 2013.

Και η λεγόμενη ζωφόρος των ιππέων εκτέθηκε με το πέρασμα των χρόνων σύμφωνα με διαφορετικά κριτήρια: στη φωτογραφία της πρώτης έκθεσης, στο βάθος, οι τέσσερις πλάκες με τους ιππείς έχουν τοποθετηθεί σε μεσαίο ύψος, η μία από αυτές ακρωτηριασμένη στην αριστερή πλευρά και με μερική συμπλήρωση με γύψο. Με το άνοιγμα του καινούριου μουσείου, η σειρά των πλακών συμπληρώθηκε σε μεγάλο βαθμό προσθέτοντας άλλες τρεις πλάκες με έναν ιππέα η καθεμιά και με τη συμπλήρωση ενός ιππέα σε μια διπλή πλάκα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο αριθμός των μορφών των ιππέων φτάνει σε εννέα και

το συνολικό μήκος της λεγόμενης ζωφόρου καλύπτει τη μέγιστη διάσταση της πρόσοψης του ναού όπως την είχε ανασυνθέσει ο Pernier. Το σύνολο λοιπόν τοποθετείται σε μία θέση υψηλότερη για να υποδεικνύει τον αρχιτεκτονικό προορισμό του. Τέλος πρόσφατα, στην τελευταία έκθεση, με το νέο άνοιγμα του Μουσείου, όλα τα συμπληρωμένα μέρη αφαιρέθηκαν και επαναπροτάθηκε η σειρά των τεσσάρων αρχικών πλακών που εντοιχίστηκαν πιο χαμηλά. Η τροποποίηση στο κριτήριο για την έκθεση των πλακών οφείλεται σίγουρα στη συνείδηση ότι δύσκολα λίθινα στοιχεία τέτοιων διαστάσεων και βάρους θα μπορούσαν να καταλαμβάνουν μια θέση της ζωφόρου που ήταν τόσο ψηλά στο κτήριο. Οι πλάκες πράγματι έχουν 84,5 εκ. ύψος και ένα βάρος 200-220 χιλιογρ. τα μεμονωμένα θραύσματα και ως εκ τούτου το διπλάσιο για εκείνες με δύο ιππείς. Στην πραγματικότητα, πέρα από το βάρος και τις διαστάσεις, άλλα στοιχεία είναι υπέρ μιας τοποθέτησης των πλακών χαμηλά: η παρουσία της προεξοχής στη βάση της οπίσθιας πλευράς, η απουσία ίχνους από συνδέσμους ή κοιλότητες, η ίδια η κατασκευή των ίππων με τα μακριά πόδια, περισσότερο κατάλληλη για μια θέαση στο ύψος του ανθρώπου.

Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από το 2002 μέχρι το 2009 στην περιοχή του ναού Α προσέφεραν νέα στοιχεία της ιστορίας της περιοχής στην οποία είχε ανεγερθεί το κτήριο στον ύστερο 7^ο αιώνα. Το οικοδόμημα, που καλύπτει προγενέστερες κατασκευές στη δυτική και τη βόρεια πλευρά, έχει προσανατολισμό διαφορετικό από τον υπόλοιπο οικισμό, οφειλόμενο κατά πάσα πιθανότητα στην αναγκαιότητα να στραφεί η πρόσοψη προς τη λεγόμενη «πλατεία», τον ανοιχτό χώρο που αποτελεί την καρδιά του οικισμού τη γεωμετρική εποχή. Το κτήριο ήταν πιθανότατα ένα ναός εν παραστάσι, αν και η διάρθρωση της πρόσοψης δεν είναι ακόμη σήμερα σαφής. Η στέγη ήταν σίγουρα επίπεδη, όπως αφήνει να υποτεθεί η απουσία κεραμίδων στον Πριλιά, και με ένα κεντρικό οπαίον για την έξοδο του καπνού της εσχάρας.

Συγχρόνως με τις έρευνες στο κτήριο και στην γύρω περιοχή και αδράζοντας την ευκαιρία που πρόσφερε το κλείσιμο του Μουσείου του Ηρακλείου για εργασίες συντήρησης από το 2006 μέχρι το 2013, ξεκίνησε ένα πρόγραμμα αναθεώρησης και μελέτης των γλυπτών, τα αποτελέσματα του οποίου δημοσιεύθηκαν εν μέρει σε μια σειρά προκαταρκτικών εκθέσεων και παρουσιάσεων σε συνέδρια και που αποτελούν το θέμα μιας συνολικής μελέτης που θα ειδοθεί σύντομα. Η εργασία αναθεώρησης και μελέτης των γλυπτών οδήγησε στην παραγωγή νέων εκμαγείων των πλακών με τους ιππείς και μια εξέταση των γλυπτών που συνθέτουν το περίτεχνο επιστύλιο, αφού αποσυναρμολογήθηκαν από τη θέση τους και επιτέλους μπόρεσαν να γίνουν αντικείμενο εξέτασης ξεχωριστά. Η εργασία αυτή αν από τη μια επέτρεψε να αναδειχθούν τα πολυάριθμα προβλήματα στις δύο κύριες προτάσεις αποκατάστασης, σε εκείνη του Pernier και σε εκείνη του Beyer, που παρουσιάζουν αμφότερες κάποιες διαστρεβλώσεις στις διαστάσεις,

από την άλλη πρόσφερε μια σειρά στοιχείων που μας οδηγεί να λάβουμε υπ' όψιν μας και να συζητήσουμε διάφορες λύσεις για κάποια σημεία-κλειδιά των ανασυνθέσεων, όπως η συσχέτιση των πλακών με τους ιπείς με το κτήριο και η θέση της καθιστής μορφής, οι οποίες θα αντιμετωπιστούν στην προσεχή δημοσίευση.

Μερικά θραύσματα γλυπτών εξάλλου που έχουν βρεθεί κατά τη διάρκεια των πρόσφατων ανασκαφών έφεραν νέα στοιχεία για την κατανόηση κάποιων τμημάτων της διακόσμησης. Συγκεκριμένα, ένα θραύσμα που βρέθηκε το 2003 και σχετίζεται με την ανάγλυφη γυναικεία μορφή κάτω από το επιστύλιο, το οποίο αντιστοιχεί με ένα κενό συμπληρωμένο με γύψο, μας επέτρεψε να αναθεωρήσουμε το ύψος της μορφής μακρύτερης κατά 8 εκ., με κατανοητές συνέπειες για το μήκος της λιθοπλίνθου του επιστυλίου όπως είχε αποκατασταθεί από τον Pernier. Τμήματα μορφών ζώων ήλθαν στο φως στις πρόσφατες ανασκαφές: το σώμα μιας ελαφίδας και ένα θραύσμα ποδιού, μια πιθανή σφίγγα καθιστή στα πίσω πόδια με όρθια τα μπροστινά. Το σώμα της σφίγγας, ιδιαίτερα, προσπαθήσαμε να το συσχετίσουμε ως προς τις αναλογίες με το θραύσμα πτερού που είχε βρει ο Pernier. Τα δύο θραύσματα, όμως, σχετίζονται με δύο αντίθετες πλευρές. Αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στην υπόθεση της ύπαρξης δύο σφιγγών, όπως είχε υποθέσει ο Pernier που, όπως είδαμε, αποκαθιστούσε δύο σφιγγες/ακρωτήρια, αν και η επεξεργασία της οπίσθιας πλευράς του σώματος θα ήταν υπέρ μιας διαφορετικής λύσης.

Πάνω από έναν αιώνα μετά την ανακάλυψη, τα γλυπτά της ζώνης του ναού Α έχουν ακόμη πολλά να μας διηγηθούν.

Dott.ssa Antonella PAUTASSO

CNR-ISPC

Pautasso@unict.it

Arch. Salvatore RIZZA

CNR-ISPC

s.rizza@ibam.cnr.it